

ANILAR ÜZERİNDEN ATATÜRK İMGESİ VE BİR KİMLİK İNŞASI*

THE IMAGE OF ATATURK AND THE CONSTRUCTION OF AN IDENTITY THROUGH MEMORIES

Fatma TOMBAK**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 21/05/2024 Düzeltme/Revised: 29/11/2024 Kabul/Accepted: 27/12/2024

Derleme Makalesi / Review Article

Atf / Cite as: Tombak, F. (2024). Anılar Üzerinden Atatürk İmgesi ve Bir Kimlik İnşası. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 80-94. <https://doi.org/10.52735/bellek.1487883>

ÖZ

Hatırat/ anılar tarihsel veri olarak büyük bir önem taşımaktadır. İkinci gözün anlatımıyla üçüncü göze ulaşan bu bilgiler, doğruluğundan emin olduğu takdirde derin tahliller ve analizler yapmak için oldukça mühim veriler sunmaktadır. Bu bakış açısı ile Mustafa Kemal'i anılmanın en iyi yollarından bir tanesi de onun yakınları tarafından yazılan hatırat ve anılardan geçer. Bu konuda Afet İnan, Falih Rıfkı Atay, Ali Fuat Cebesoy, Hasan Rıza Soyak ve Şükrü Tezer'in anıları kadar dönemin önemli bürokratlarından ABD'nin ilk Türkiye büyükelçisi Joseph C. Grew ve yine Türkiye'ye ABD tarafından büyükelçi olarak atanan General Sherrill'in anı ve yazdıkları Mustafa Kemal Atatürk'ün daha farklı açılardan tanınmasına katkı sunmaktadır.

Bu makalede Mustafa Kemal'in sahip olduğu bakış açısı, zekâsı ve hayatı kavrama şekli anılar üzerinden zekâ/reformist/cumhuriyet üçlemesi üzerinden hipotez kurularak anlatılmıştır. Dönemin şartlarını iyi okuyabilen Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğü aslında Batı'yı ve Batı'daki gelişmeleri iyi anlamış bir gözlemci, bir asker ve bir lider olmaktan öte iyi bir zaman okuyucu olarak da öne çıkarmaktadır. Öyle ki bu durum onun yenilikçi, uygar, medeni ve reformist yapısını anlamamız için son derece önemlidir. Ancak bütün bu meziyetlerin toplam olarak bir anlam ifade etmesi onun sahip olduğu ruhsal doygunluğun bir otokrasi üzerinden değil de cumhuriyet üzerinden dışa vurumu şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu da Cumhuriyet üzerinden çağın ve dönemin gerekliliklerinin bir anlam bulması ve yaşam biçimi oluşturması anlamına gelmektedir. Bugüne kadar farklı açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ele alınmış ve incelenmiştir. Ancak bu çalışmada anılar üzerinden daha farklı bir bakış açısı benimsenerek alana katkı sunmak hedeflenmiştir. Anılar üzerinden dönemin şartları içerisinde Mustafa Kemal'in kişiliği ve devlet yönetim anlayışı analiz edilerek dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmak amaçlanmıştır.

Bu makale ile anılar üzerinden Mustafa Kemal Atatürk'ün karakter özellikleri, dönüştürücü liderliği ve Türk milletini çağdaştırma hamleleri daha iyi anlaşılmasına katkı sunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anı, Hatırat, Kimlik İnşası, Liderlik, Mustafa Kemal

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, cabukm@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-2439-0173

EXTENDED SUMMARY

In this paper, an attempt will be made to create an image of Atatürk and an identity thesis through Mustafa Kemal, by making use of memories about Mustafa Kemal.

It is a fact that Mustafa Kemal Atatürk's military genius, determination, modernist structure and being a leader who could read the future well played a huge role in the establishment of the Republic of Turkey. So much so that, while it was a great success to first wage a great war of independence against the invaders in order to build a new nation-state from the collapsed empire, after this success innovative and westernist style that stepped into a new world immediately was a very driving force in the shaping of established Republic of Turkey. XIX. While Ottoman intellectuals, who tried to find a place within their own conditions in the changing world since the 19th century, made efforts to keep up with the new world by taking steps towards progress, the changes targeted by this "progress" remained quite shallow within. However, these steps towards "progress" undoubtedly opened the door to the formation of a more forward-looking structure. In this opened door, a new mind and a soldier beyond his time was growing, and this soldier was Mustafa Kemal. It is very difficult to express and explain Mustafa Kemal's personality structure and all his achievements separately. Therefore, when evaluating Mustafa Kemal, it would be more accurate to evaluate him from a holistic perspective. The memoirs of Hasan Rıza Soyak and Şükrü Tezer, as well as the memoirs and writings of General Sherrill, one of the most important bureaucrats of the period, who was appointed ambassador to Turkey by the USA, contribute to the recognition of Mustafa Kemal Atatürk from different perspectives.

There will be an evaluation of understanding and expression of Mustafa Kemal's personality, character and works based on a whole within this holistic structure. Mustafa Kemal's total evaluation of the memories we will give it will be explained under three headings in this paper.

In this context, it would be more accurate to express this mixture as the "Republic", which emerges from the combination of the perfection in his intelligence, the sincerity in his reformist and innovative structure, and the belonging and nobility found only in superior souls. After a great military success, organizing the entire Turkish nation together in the War of Independence, reading and interpreting the conditions of the time well, and also making deep observations were among the characteristics that made Mustafa Kemal one and unique. Having a real point of view and following a rational road map made Mustafa Kemal one of the 20th century leaders in military, diplomacy and statesmanship, He even made the greatest leader. So much so that Lord Kinross mentions that Mustafa Kemal created the power he wanted since his youth in a pattern due to the characteristics we mentioned above. It is worth noting that these characteristics of Mustafa Kemal should be interpreted as characterizing a total leader.

The first title in the three pillars is his intelligence and the perception of progress and innovation interpreted by his intelligence. The first title in the three pillars is his intelligence and the perception of progress and innovation interpreted by his intelligence. Therefore, we see the emphasis on Mustafa Kemal's eyes and gaze, which is a physical feature, is explained as giving away Mustafa Kemal's intelligence in most of the memoirs. When we look at the second heading, we see his revolutionary and reformist structure, which shows that Mustafa Kemal has been in a contemporary, modern, democratic new management approach within the changing world with the developments in Europe for a long time. In other words, Europe's Industrial Revolution and industrialization, and the new social structures and cities that came with industrialization, created a modernist perception of life for Mustafa Kemal. Another characteristic/third characteristic of Mustafa Kemal that we described, or rather discovered, in the paper is his nobility. In other words, it is the transformation of the value given to people into a way of seeing through administration. Instead of adopting an autocratic administration approach under the conditions of the period or maintaining his own authority through the sultanate, Mustafa Kemal Atatürk preferred an honorable life and deemed this honorable life worthy of the Turkish nation. For this honorable life, he has accepted the "Republic" as the basis for the nation-state.

When we gather together all the characteristics of the founding leader of the Republic of Turkey, that is, Mustafa Kemal Atatürk, it will be a much more accurate expression to read the new Republic of Turkey established as "reformist humanity" rather than "reformist state". This perspective will bring a different interpretation to a founding leader Kemal Atatürk. Then this paper will try to evaluate how important determination and a stable/unbreakable will can be in creating a new system when Martin Heidegger's "the fact that crossing a river requires one to build a bridge to unite two shores" is evaluated through Mustafa Kemal Atatürk.

Keywords: Leadership, Memories, Mustafa Kemal, recollections, the construction of identity

GİRİŞ

Hatıralar, bireysel olarak ferdin hayatının aydınlatılmasında etkili olduğu gibi toplumların tarihlerinin aydınlatılmasında da son derece önemlidir. Hatıralar/anılar tarihsel gerçeklik sunan arşiv kaynaklarının yanında dönemin aydınlatılmasında dikkatlice ve titizlikle incelendiğinde araştırmanın gerçekliğine katkı sağlayacak mühim verilerin başında gelmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün; devlet kurma yeteneği, askerî başarısı ve diplomatik dehası bireysel olarak önem taşımaktadır. Bunun için Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk milletinin hayatında tarihi bir kimlik taşıması ve aynı zamanda milli bir kimlik oluşturması dönemin hatıratının incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Cumhuriyetçi seçkinler, az gelişmiş bir halkı çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak amacıyla hem devleti yeniden inşa etmeye hem de toplumu dönüştürmeye çalışmıştır. Bu çağdaşlaşmanın lideri olan Mustafa Kemal'in karakteri incelendiğinde düşüncesini en çok etkileyen fikir akımlarının pozitivism¹ ile bilimcilik olduğu ve bunların birbiriyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Bunun yanında Cumhuriyetçi pozitivismin Osmanlı pozitivisminden farklı olarak millet ve millî kimlik üzerinde ısrar edip milleti daha dar bir şekilde tanımladığı da anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde devletten halka doğru daha güçlü bir değişim arzusu ve bilim dışı kabul edilen şeylere taviz vermeme konusunda daha güçlü bir kararlılık da bulunmaktadır. Kurucu üyelere göre, eskiye (geleneksel yapıya ve kurumsallaşmış batıl inançlara) verilen tavizlerin artması Osmanlı reform hareketinin başarısızlığına neden olmuştu². Mustafa Kemal'den önceki dönem incelendiğinde Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yaşananlar, iç karışıklıkları önlemek veya dış baskılardan kaçınmak için oluşturulan geçici çözümler içerdiği anlaşılmaktadır. Nitekim II. Meşrutiyet yönetiminin ilanı da isteneni verememişti. Çünkü bu süreçte egemenliğin gerçek sahibi olan millet ile hükümdar arasında bir denge kurmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Türk tarihindeki değişim dönemleri incelendiğinde, Mustafa Kemal Atatürk'ten öncesi yenilik olarak kabul edilen şey ya taklittir ya da tamamen fikir birliğine dayalıdır³. Yeni Türk devletinin inşa döneminde ise Mustafa Kemal, Tanzimat Dönemi'ne göre daha pozitivist bir yaklaşım benimsemiştir. Mustafa Kemal'in bakış açısına göre sömürgeleşme sürecinden kurtulmak için yeni bir sistemin varlığı zaruret göstermiş ve bu zarurete en uygun denklem liberal düzen ve ticaret hukuku olarak kendini göstermeye başlamıştır⁴.

On dokuzuncu yüzyılda filizlenen ve harekete geçen milliyetçilik düşüncesi Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş ve hâkim olduğu topraklarda milliyetçilik akımlarıyla bölünmeler başlamıştı. Hobsbawm bu yüzyılı, Avrupa'nın büyük devletlerinin Avrupa'yı bir kıta fikrine büründürmeleri ve Doğu'daki İmparatorlukları bertaraf edebilmek için ekonomik ve askeri üstünlüğü ele geçirmesi şeklinde yorumlamıştır. “Avrupalı” olma düşüncesi modern uygarlığın

¹ “Pozitivism; olayların ya da gerçekliğin deney ve gözlemler ile irdelenmesi, mantık süzgecinden geçirilerek ve akla dayandırılması gerekliliği üzerinde yapılandırılmış bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır.” İnanç Alikılıç, “Pozitivism ve Postpozitivism”, *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, Güz 2021, 1/1, s. 41.

² Taner Demirel, *Türk Siyasetini Anlamak Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme*, Liberte Yayınları, İstanbul 2020, s. 43-44.

³ Burada Zafer Toprak, Mustafa Kemal'in düşünsel dünyası ile gelişimini üç evreye ayırır. Zabit olduğu dönemde, Manastır İdadisi'nde ve Harbiye'de görevli iken edindiği birikim, ilk evreyi oluştururken 1919-1927 arası Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in temellendirilmesine yönelik siyasi ve hukuki düzenlemelerin yer aldığı evre Atatürk'ün siyaset alanında aktif olduğu ikinci evreydi. Üçüncü evre ise kısmen aktif siyasetten çekildiği ve 30'lu yıllarda kendi “yeni insan”ını aradığı, ulus-devletin yurttaşını inşa etme kaygısını taşıdığı yıllardan oluşmuştu. Daha fazla bilgi için bk. Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 5.

⁴ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 22.

bir temsilcisi olarak değil de “Avrupalı” olmanın diğer toplumlardan üstün olduğu inancını güçlendiren dönem olarak ifade etmiştir⁵.

Nitekim 1922 yılının Kasım ayının başında Lozan Barış Konferansı arifesinde, TBMM Osmanlı Devleti'nin resmen sonunu getiren yasayı kabul etmiştir⁶. Mustafa Kemal'e göre şerefli bir geçmişe sahip olan Türk milletinin tarihte değiştirilemez bir gücü vardı. Kendisine düşen görev bu milleti canlandırmak ve ona dünyanın medeni ulusları arasında hak ettiği konumu alabilsin diye yeni bir çehre vermektir. Yıkıcı çatışmaların gerçekleştiği son süreçte Osmanlı Devleti sona ermişti. Bu yıkılıştan sonraki dönemde hem Türk devletinin kuruluşunu gerçekleştirmek hem de bu ülkeye sahip olduğu millî kimliği benimsetmek gerektiğine inanmıştı⁷. Öyle ki Atatürk millet tanımında “*Millet, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasal ve sosyal birlik*” olduğunu ifade etmiştir. Milletın genel tanımında ortak bir paydada buluşan bir birlikten bahsederken “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk milleti denir*” diyerek siyasal tanımlamayı ifade etmiştir⁸.

Atatürk'ün devrimlerine baktığımız zaman özellikle 1920-1930 arasında gerçekleştirilen reformlar arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk sisteminde, devlet yapısında ve kültürel yapısında meydana gelen değişikliklerin ön planda olduğu görülmektedir. Bu yenilikler, Osmanlı'nın son döneminde yapılan yenilikler ve Jön Türk modernleşmesinin üzerine inşa edilmiştir⁹.

Atatürk, parlamentarizmden yana iken iki dünya savaşı arasında Batı dünyasında güçlenen faşizm ve komünizmin gelişmesine karşı olmuştur. Onun örgütlü elitizmden ve “halk diktatörlüğünden” kaçınan bir toplumsal bilince sahip olması dikkat çekicidir. Atatürk'ün özgün vurgusu bu noktada görülmektedir. Atatürk'ün fikirlerindeki “birey onuru” kavramı ön plana çıkmaktadır. İnsanın toplumdan bağımsız bir meşruiyet kaynağı yaratabilmesi, “Jön Türkler”de ikinci plana atılan yabancı bir özlem olarak görülmüştü. İşte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Aydınlanma Dönemi fikirlerinden sapan yönü burada ortaya çıkmaktadır. Atatürk'te, birey olarak insanın toplumsal meşruiyetin kaynağı olduğu yönündeki resmileşmiş inancı yapısal bir vurgu vardır¹⁰. Lewis'e göre; Kemalist Cumhuriyet, Türkiye'nin idari seçkinlerinin kendisini ve devleti dönüştürdüğü bir sürecin doruk noktasıydı. Bu yeniliğin önemli bir faktörü de elit sınıfın genişlemesi ve çeşitlenmesi ve elit sınıfın daha geniş bir nüfus skalasından oluşmasıydı. Bunun sonucunda Türk Devletinin kamu kurumları üzerindeki kontrolünün artması sağlandı. Bu süreci takiben ekonomik gelişme, harf devrimi ile eğitimin daha geniş alana yayılması, iletişim araçlarının gelişerek kitlesel bazda yayılımı ve eski feodal grupların ataerkil egemenliğini kabul etmeye isteksiz yeni toplumsal sınıfların ortaya

⁵ Eric J.Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 335.

⁶ TBMM, 130. birleşiminin ikinci oturumunda ittifakla kabul olunan iki maddelik “TBMM'nin Hukuk-ı Hakimiyet ve Hükümrannın Mümessil-i Hakikisi Olduğuna Dair Hey'et-i Umumiye Kararı”na göre saltanatla hilâfet birbirinden ayrılmış ayrıca saltanat kaldırılırken hilâfetin varlığı korunmuştur. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/saltanatin-kaldirilmesi/?pdf=3389>
https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf

⁷ Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türk'üm Diyene Türk Müslüman Kimliğinin Müzakeresi*, Çev. Özgür Balkılıç, Fol Yay., Ankara 2022, s. 105-106.

⁸ Ali Güler, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Halk Kitabevi, İstanbul 2020, s. 42-43.

⁹ Maurus Reinkowski, *Türkiye Tarihi Atatürk'ten Bugüne*, Çev. Hamide Koyukan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2024, s. 86.

¹⁰ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 17-18.

çıkmasıyla daha da hızlandı. Böylelikle elitler yeni bir sosyo-ekonomik düzene dayalı daha demokratik bir hükümet biçiminin oluşması için katkıda bulunmuştur¹¹.

Osmanlı Devleti, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan “terakki” sürecinin son vagonunda kendine yer bulmuş ve “Çağdaş Osmanlı” olarak adlandırılan yeni bir döneme geçiş yapmıştı. Ancak belirtmekte fayda var ki travmatik savaş dönemini derinden yaşayan imparatorluk tüm çabalara rağmen çöküşten kurtulamamıştı. Toplumsal yapının dibe vurduğu bu evrede, ülkenin aydın kesimleri düşünsel olarak farklı ideolojileri savunmaya başlamıştı. İmparatorluğun son dönemlerinden Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen bu süreç, yeni bir siyasal yapılanmanın ötesinde toplumsal ve psişik duruşların yeniden şekillenmesine sebep olmuştu¹². Bilhassa Mustafa Kemal’in yenilmez, reformist ve modernist yaklaşımı çağının çok ötesinde Cumhuriyet gibi bir devlet yapısını Türk toplumuna, millet olgusunu entegre etmeye çalışması Mustafa Kemal’in hayat algısı ve anlayışı ile ilgili önemli bir gerçeği günümüze kadar taşımıştır.

1. Mustafa Kemal’den Atatürk’e Modernleşme

Mustafa Kemal’in gerçekleştirdiği yeniliklerinin içeriği ve tanımlamasını tek bir kelime ile anlatmak oldukça güç olsa da holist (bütünsel) yapı içerdiğini söylemek çok daha doğru bir söylem olacaktır. Bu holistik yapı içerisinde Mustafa Kemal’in kişiliği ve karakteri ile ilgili olarak İnan, “Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler” eserinde yaptığı tespiti göre; 1919 ile 1938 yılı arasında sadece 19 yıllık bir süreçte Atatürk’ün bütün dünya basını tarafından tanınmaya başladığını belirtmiş ve bu kısa süreçte Türk milletinin yaşamak için uygar milletler seviyesine yükselme çabasını dile getirmiştir. Bu minvalde tüm dünyada Atatürk hakkında çokça yayın yapılmış ve “Yeni Türkiye” O’nun karakteri sayesinde tanınmıştır¹³.

Atatürk’ün kişiliğini ve yapısını eğer üç ana başlık içinde değerlendirmek mümkün olsaydı bu başlıklar; onun zekasındaki mükemmeliyet, reformist ve yenilikçi yapısındaki samimiyet; ancak üstün ruhlarda bulunan kimsesizlerin kimsesi olanların ruhundaki aidiyet ve asalet olurdu.

İlk başlığa baktığımızda Mustafa Kemal’in olaylara bakış açısı, yorumlaması, şartların ve durumun ne olduğu/ne olabileceği hususundaki derin gözlemleri ve analizleri Mustafa Kemal’i tek ve yegâne yapan özelliklerin başında gelmektedir. Bütün koşulların sonucunu hesaplamadan asla yola koyulmayan yapısı, rasyonel bir hayat algısı olduğuna dair önemli bir bilgi verirken, sahip olduğu potansiyel için çabasız bir efor sarf etmesi de Mustafa Kemal’i, Atatürk yapan özelliklerin başında gelmektedir. Bunun dışavurumunu fiziksel olarak Atay’ın, Gazi Paşa’yı ilk kez gördüğü zamanki gözlemi ile örneklendirebiliriz. Atay, 1913 yılının ağustos ayında “Tanin” gazetesine gönderdiği Trakya Mektuplarında Mustafa Kemal’i ilk gördüğü anı; “*Loşça bir büyük salonda toplandık. Vali, Fahri Paşa ve yüksek rütbeli birkaç kişi üst sedirde idiler. Sarışın genç bir zabıt, tam karşı duvarın dibinde bir iskemleye oturdu.*

¹¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 478. Birçok Türk’e göre, ülkelerinde meydana gelen büyük değişme, yalnız ekonomi veya toplum ve yahut hükümet bakımından değil, uygarlık bakımından da tamamlanmalıdır. Türklerin Devrimlerinde giriştikleri esas değişiklik, Batılılaşma idi. Türk halkının 1000 yıl önce Çin’den vazgeçip İslamlaşma dönükleri zaman başlamış olan Batıya doğru yürüyüşünde diğer bir adım olarak değerlendirilebilir. Öyle ki İslami miraslarının tamamından değilse de büyük bir kısmından vazgeçerek Avrupa’ya dönmüşler ve devlet yönetimi, toplum ve kültürde Avrupa hayat yolunu benimsemişlerdir. Türklerin Batı’ya doğru yürüyerek/gelerek başarı kazandığını Charles H. Sherrill de “Mustafa Kemal’in en bilgili olduğu taraflardan birisi de Türklerin Orta Asya’dan Batı’ya doğru ilerleyişlerini, etnoğrafik haritalar ve belgeler üzerinde takip ve izah etmesidir” şeklinde yorumlar. Charles H. Sherrill, *Selanik’ten Gelibolu’ya*, Çev. A. Basad Kocaoğlu, İlgı Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 182.

¹² Z. Toprak, *Kurucu Felsefenin Evrimi*, s. 4.

¹³ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 37.

*Yakışıklı, temiz giyimli, tok ve keskin bakışlı, gururlu idi*¹⁴ sözleriyle ifade etmiştir. General Charles Sherrill'in bu konudaki gözlemleri de örnek olarak verilebilir. General Sherrill, Gazi Paşa'yı tanımlarken; insanlarda bıraktığı ilk izlenimin dikkate alınması gerektiğini belirterek devamlı arkasını ışığa döndüğünü böylelikle yüz hatlarını incelemek isteseyiz de göremediğinizi anlatıyor ve şu sözleri ilave ediyor; *“Birbirinden uzak ve çok derin manalar ifade eden iki güzel göz...”*¹⁵. Yine fiziksel ve kişisel özelliklerine dair bir anı “Yeni İstanbul Gazetesi”nde Fikret Adil Bey'in yazısında yer almıştır. Bursa Belediye Dairesi'nde bir öğle yemeğinde Mustafa Kemal, Ruşen Eşref Bey, Hikmet Bey ve Yaver Rüsuhi Bey bulunduğu sırada Fikret Adil Bey Mustafa Kemal'in gözlerindeki ışığa dikkat çektiği gibi yine aynı masada oturduğu kişilerle olan konuşmasında Rumeli şivesi ile konuştuğunu dile getirir. Bu toplantı esnasında Fikret Adil Bey, İzzeddin isimli bir gencin yaptığı coşkulu konuşma neticesinde Mustafa Kemal'in ayağa kalkarak Rumeli şivesinden sonra mükemmel bir aksanla ve düzgün bir Türkçe ile konuşma yaptığına dikkati çeker¹⁶.

Gazi'nin okul yıllarından itibaren yakın arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy, babası İsmail Fazıl Paşa'nın Kuzguncuk'ta yeni yaptırdığı köşkte, 1902 yılında Mustafa Kemal'i davet edince İsmail Fazıl Paşa, o dönem yakın arkadaşlarından Osman Nizami Paşa ile çok değer verdiği Mustafa Kemal'i tanıştırır. Bu tanışma esnasında dönemin genel konjonktürü ile ilgili olarak bir konuşma geçmiştir. Bu konuşmada Osman Nizami Paşa; tek adam rejiminin nihayete varacağını lakin Batıdaki bir yönetim sisteminin bu topraklar için uygun olmadığı hakkındaki görüşünü dile getirir. Bunun üzerine şaşkınlığı artan Mustafa Kemal ise; Batıdaki sistemlerin de zamanla gelişerek bu hale geldiğini ve Paşa'nın bir rejim değişikliği ihtimalinde Türk milletine inanması gerektiğini ve her jenerasyonda güvenilir bireyler çıkacağını dile getirmiştir. Mustafa Kemal'i dikkatle dinleyen ancak yorumunun üstüne cevap vermeyen Osman Nizami Paşa'nın o geceki son sözleri ise; *“Keskin zekân ve yüksek kabiliyetin ülkenin geleceği üzerinde etkili olacaktır. Bu sözlerimi bir kompliman olarak alma. Sende ülkenin başına gelen büyük adamların daha gençliklerinde gösterdikleri eşsiz kabiliyet ve zekâ belirtilerini görmekteyim. İnşallah yanılmamış olurum.”*¹⁷ şeklinde olmuştur. Osman Nizami Paşa'nın bu sözleri adeta geleceği yaşayıp geçmişe dönen bir kişinin sözleri olma izlenimi vermektedir. Nitekim tarih onun bu tespitini doğru çıkaracaktır.

Lord Kinross ise; Mustafa Kemal'in gençliğinden beri istediği iktidarı, bu nitelikleri sayesinde, nihayetinde elde ettiğini ifade etmiştir. Acılarla geçen yıllardan sonra, Mustafa Kemal'in önemli bir adam olduğunu eserinde dile getirirken; askeri bir strateji uzmanı olduğunu ve bunu siyasi alanda da kullandığını ve Türk toplumunu kökünden değiştirerek Batı uygarlığına dayanan yeni, çağdaş bir düzen getirmenin Mustafa Kemal'in öncelikli hedefi olduğunu belirtmiştir¹⁸. Askerliği meslek olarak seçmesi de üzerinde özellikle durulması gereken bir husustur. Mustafa Kemal'in askerî okula girme kararı onun rasyonel bir kişisel çıkar hamlesinden çok daha fazlasını ifade ediyordu¹⁹. Onun bu mesleği seçmesindeki en önemli sebep parçalanmakta olan imparatorluk ve vatanının kaybedilmesi endişesiydi. Mustafa Kemal Paşa, yenilmiş, ezilmiş, umudunu kaybetmiş bir millete yeniden zafer kazanmayı, geleceğe umutla bakmayı sağlamıştır. Onun, 1920'lerde dünyanın en güçlü devletleri olan işgal güçlerini Anadolu'dan atılmasındaki ve Anadolu'nun ilhaktan kurtarılmasındaki inkâr edilemez rolü,

¹⁴ Falih Rıfkı Atay, *Mutafa Kemal'in Mütareke Defteri*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1955, s. 15.

¹⁵ Charles Sherrill, *Gazi Mustafa Kemal*, Çev., Alp Ilgaz, Tercüman Yayıncılık, İstanbul 1974, s. 34.

¹⁶ Yeni İstanbul, 10 Kasım 1950, s. 5.

¹⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2018, s. 48-50.

¹⁸ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Doğuşu*, Çev. Necdet Sander Altın Kitaplar Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 519.

¹⁹ Ryan Gingeras, *İmparatorluk Varisi Mustafa Kemal Atatürk*, Çev. Dâra Elhüseyni, Fol Kitap, Ankara 2023, s. 30.

onu savaş sonu tartışmasız lider konumuna taşımıştır. Bu liderliği şüphesiz geçmişte şekillenen karakteri, özgüveni ve zekâsı sayesindeydi.

Mustafa Kemal'in asaletinden gelen dış görünüşü de onun doğal liderlik özelliğini yansıtıyordu. Topluluk içinde görünüşü ve davranışlarıyla halkının kalbini karşılıksız bir sevgiyle kazanmış olduğu görülmekteydi. Çok tatlı sohbet edenlere mahsus olan kıvılcımlı bakışlarının arasından bazen, zekâsı da dış basına verdiği röportajlarda gazetecilerin de dikkatinden kaçmıyordu. Bu etkileyici kişiliği, Sherrill'in da dikkatini cezbetmişti ki kitabına koymak için Mustafa Kemal'in fotoğrafını seçerken çok zorlandığını ve Türkiye Cumhurbaşkanı'nın hiçbir fotoğrafının diğerine benzemediğini ifade etmişti: "*Çehresindeki hatların müteharrik oluşunun buna sebep teşkil ettiğini uzun mülakatlardan sonra anladım. Aynı hal Washington'un resimlerinde de vakidir ve şüphesiz bu da aynı şekilde izah edilebilir. Ne Roosevelt'in ve ne de Mussolini'nin simalarında bu kadar mükemmel ifade değişiklikleri yoktur.*"²⁰.

O dönemde Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri olan Yusuf Hikmet Bayur ise zekânın fiziksel yapıya yansımından ziyade bizzat kendisi olduğunu bir Çankaya akşamında dehanın tarifi üzerine yapılan bir tartışmada Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından şu şekilde nakleder: "*Bir akşam sofrada dâhinin tarifi yapılır ve herkes bir görüş ortaya atarken Atatürk; Dahi odur ki ileride herkesin takdir ve kabul edeceği şeyleri ilk ortaya koyduğunda herkes onlara delilik, der.*"²¹.

İşte bu noktadan baktığımızda delilik gibi gözükse de bunun ancak bir dâhi yapabiliirdi. Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçerek yok olmakta olan ve çaresiz bir haldeki toplumdaki topyekûn bir hareket vücuduna getirip Türk milletinin küllerinden yeniden doğan bir Anka kuşu gibi var olabileceğini göstermiştir. Mustafa Kemal, askerî dehasını bağımsızlık mücadelesinde bütün dünyaya göstermiştir. 1925'te yeni Türk Devletinin ilk yükseköğretim kurumu olan Ankara Hukuk Mektebi'nin kurucu dekanı olan ve İstanbul Üniversitesi'nin de ikinci rektörlüğünü yapan Cemil Bilsel'in Büyük Taarruz başarıyla kazanıldıktan sonraki anısı Mustafa Kemal'in bu toprakların kaderini değiştiren usta bir sanatkâr olduğunu gösteren diğer bir örnektir. Budapeşte yükseköğretim kurumundan bir hukuk profesörü, Cemil Bilsel'e Napoleon ile Mustafa Kemal'in mukayesesini şu şekilde yapmıştı: "*Napoleon, İngiltere'ye mağlup oldu. Mustafa Kemal, onun mağlup olduğu devleti yendi. O, Napoleon'dan daha büyüktür ve zafer (Büyük Taarruz) o kadar mühimdir*"²². Osmanlı Devleti'nin son iki asırdaki gerilemesi ve yenilgileri düşünüldüğünde bu zafer bir yeniden diriliş/ankanın küllerinden yeniden doğması kadar mühimdir.

Emekli Kurmay Binbaşı Cemal Dinçer ise anısında 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'de halk büyük coşkuyla Türk ordularının şehre girişini izlerken Mustafa Kemal Paşa'nın bu karşılama esnasında otomobilinden inerek "*Hitamuhu misk*"²³ dediğinden bahseder. Cemal Dinçer bu durumu, Mustafa Kemal Paşa'nın Kocatepe'de "*muharebe şimdi tatlılaşıyor*" dediği andaki kadar soğukkanlı olduğuna dikkat çekmiştir²⁴. Yine Yunanistan'dan "*Athinaiki Gazetesi*" Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasiminden bahsederken Plutarque'a²⁵ atıfta bulunmuştur. Plutarque, hayatta muvaffakiyetin ve saadetin en büyüğüne ancak yeryüzünde

²⁰ Charles Sherrill, *Üç Adam Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, Çev. Cemal Bükerman, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s. 26-27.

²¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 340.

²² M. Cemil Bilsel, *Lozan, Cilt I*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 446-447.

²³ Mutaffifin Suresi 26. Ayette geçer. Gazi Paşa sonu güzel oldu manasında kullanmıştır. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=83&ayet=26>

²⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Eylül 1937, s. 8.

²⁵ Yunan filozof ve düşünür. Daha fazla bilgi için bkz. Plutark Yaşamlar II Themistokles Ve Camillus Perikles ve Fabius Alkibiades ve Coriolanus, Çev. Meriç Mete, İdea Yay., İstanbul 2015.

büyük işler gördükten sonra öteki dünyaya milletin aşk ve matem tezahürleri arasında intikal eden pek az kişinin olduğuna dikkat çekmiştir. Burada da Mustafa Kemal Atatürk'ün bir zamanlar savaştığı Yunan halkı üzerindeki algısını göstermesi bakımından oldukça önemlidir²⁶.

Hikmet Feridun Es'in Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazılarından birinde değindiği noktalardan bir tanesi de Mustafa Kemal Atatürk'ün yabancı devlet başkanları üzerinde bıraktığı etkidir. Bu yabancı konuklar arasında Afgan Kralı Emanullah Han ve eşi Kraliçe Süreyya, Fransa'da öldürülen Yugoslavya Kralı Alexander, İngiltere Kralı VII. Edward ve Maveria-ı Ürdün hükümdarı Emir Abdullah Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret ettikleri zaman bu etki içinde kalan kişilerdendi²⁷.

İkinci başlığa bakıldığında, reformist ve yenilikçi yapısındaki samimiyet vurgulanmaktadır. Mustafa Kemal'in reformist, devrimci ve modernist yapılandırmalarını dönemin koşullarını göz önüne alarak eklemek isteği görülmektedir. Bilhassa bu modernist yapısının, Mustafa Kemal'in farkında olduğu yeni dünyanın, kendi dünyasına yer etmesiyle yeni bir millet ve devlet yaratma gayesi etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu da ancak "reformist state" adı verilen bir devlet ile mümkün olabilirdi ki Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin hızla endüstrileşmeyi getirmesi ve şehirleşmenin getirdiği yeni sosyal yapı bu yeni devletin temellerini atmaya uygun fırsatı yaratmıştır. 1918 yılında I. Dünya Savaşı sürerken böbrek enfeksiyonu nedeniyle tedavi için gittiği Karlsbad (Karlovy Vary) kentinde 30 Haziran'dan 28 Temmuz'a kadar kalmıştır. Afet İnan, tarafından yayımlanan burada kaldığı zaman zarfındaki anıları incelendiğinde onun yıkılmakta olan imparatorluktan modern bir devletin nasıl olması gerektiğine dair ipuçlarını içermektedir. "*Ben her vakit söylerim, burada da bu vesile ile arz ederim benim elime büyük salâhiyet ve kudret geçerse, ben hayat-ı ictimâiyemizde arzu edilen inkılâbı bir anda bir "Coup" ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira ben, bazıları gibi efkâr-ı avamı, efkâr-ı ulemayı yavaş yavaş benim tasavvuratım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeğe alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor*" cümleleri bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Siyaset, toplum ve kadın üzerine de fikirlerini içeren bu anıları onun kişiliğinin ve kurmak istediği devlet ve toplum yapısının genel özelliklerini barındırmaktadır²⁸.

Mustafa Kemal'e göre millet olmak ve kültürün standartlaşması tüm dünyada benzerleri olan, çağdaş bir olgudur. Yani milliyetçilik Batıcılık ile kol kola ilerleyen bir süreçti. 1929'da *Vossische Zeitung* muhabiri, Mustafa Kemal'e milliyetçilik ile batıcılık arasında bir karşıtlık görüp görmediğini sormuş ve şöyle bir cevap almıştır: "*Asla... Çünkü asri olan milliyet prensibi beynelmilel taammüm etmiştir. Biz de Türklüğümüzü muhafaza etmek için gayretle itina edeceğiz. Türkler medeniyette asildirler. Yunandan evvel İzmir taraflarında sakin eski bir millet olduğumuzu ilmi bir surette ispat etmeğe çalışıyoruz.*"²⁹. Bu süreç ile ilgili Türkiye'nin 10. Yılı (29 Ekim 1933) sebebiyle ilk kez yayımlanan "Yurt Gazetesi" halk gazetelerinden farklı olarak hicivden kaçınarak ciddi ve Kemalizm'in ilkelerini halka büyük, renkli resimler ve sıklıkla tekrarlanan sözcükler yardımıyla telkin ediyordu. Bu gazete hem yazılı hem görsel unsurlardan faydalanarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin önemini belirtiyor, tekil reformlar, yeni demiryolları, dil reformu ve soyadı kanunu gibi birtakım devrimlerin önemini vurguluyordu³⁰. Bununla ilgili olarak Millî Mücadele Dönemi'nde Meclis'te Millî Mücadele'ye muhalefet edenler arasında bulunan Avni Bey dahi milletin oluşturulmasını millî ruhun oluşturmasına

²⁶ Ulus Gazetesi, 23 Kasım 1938, s. 1.

²⁷ Akşam Gazetesi, 10 Kasım 1945, s. 5.

²⁸ Afet İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s.40.

²⁹ Bengücan Fındık, *Tek Parti Döneminde Kemalist Milliyetçiliğin Karşısında Türkçü Turancı Milliyetçilik*, Nobel Bilimsel Yay., Ankara 2022, s. 116-117.

³⁰ Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türk'üm Diyene Türk Müslüman Kimliğinin Müzakeresi*, Çev. Özgür Balkılıç, Fol Yay., Ankara 2022, s. 130-131.

bağlarken dilin ve edebiyatın düzenlenmesinin de önemini vurgulamaktaydı. Ayrıca millî birlik ve beraberliğin oluşmasında halka bilgi ve bilimi aşilayarak tarihten dersler çıkarılması gerektiğini de düşünmekteydi³¹.

Mustafa Kemal Atatürk'ün reformcu özelliği ile ilgili olarak 1 Mayıs 1935 tarihli Tan Gazetesi'nde yer alan haberde Ankara'da düzenlenen bir etkinlikte kadınların askerlik yapip yapmayacağına dair soruya Mustafa Kemal: *“Türkiye Cumhuriyeti'nin esas düşüncesi kadınları değil, erkekleri dahi savaş meydanına götürmemektir. Fakat Türk ulusunun yüksek varlığına herhangi taraftan olursa olsun ilişildiği zaman, işte o vakit Türk kadınları Türk erkeklerinin bulunduğu yerde hazır ve faal olacaklardır. Bu beşeriyetin yüksek huzuru, sükunu ve dünya insanlığı için lazım bir ödev olduğundadır ki Türk kadını bunu yapacaktır. Ve yapagelmektedir. Ve yapar”*, cevabını vermiştir³². Bu anı da aslında Mustafa Kemal Atatürk'ün reformist özelliğinin yanı sıra barışa verdiği değeri ve kadın-erkek ayrımı yapmadan “insan” üzerinden bir değerlendirme yaptığını göstermektedir.

Cumhuriyet Gazetesi'nin 1 Mayıs 1937 tarihindeki haberinde Mustafa Kemal'in Türkkuşu'nun Almanya'dan getirttiği 10 uçaktan oluşan filo ve bazı yerel uçakların uçuşlarını tetkik etmeye gelmesi, Mustafa Kemal'in yeniyi, yeniliğe ve modern gelişmelere olan merakını yani modernist ve reformist yapısını göstermede oldukça mühimdir³³.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 30. Başkanı Calvin Coolidge (1923-1929) zamanında Birleşik Devletler'in ilk büyükelçisi olarak Türkiye'de beş yıl kalmıştır. Joseph C. Grew Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Teokratik/Monarşik yapıdan cumhuriyete geçtiğini kaydettiği gözlemlerde şöyle tarif eder;

“Modern Türkiye, asla bu kadar kısa zaman zarfında çözülmeye kalkışılmamış bir probleme cevap bulmaktadır. Modern rekabetin fevkalade taleplerinin ve Avrupa devletleri yarışabilmenin ancak batının eğitim düşüncesini ve kültürünü kendi sistemlerine entegre ederek gerçekleştirebileceğinin farkındalığında olan Yeni Türkiye; Abdülhamit'ten itibaren ardıllarının rejimleri altında tatbik olunan şarklılığın getirdiği gerici düşüncüyü söküp atmıştır. Saltanat ve hilafet kaldırılmış ve bunu takiben geçmiş dönemlerin bir sembolü olan fesinde kullanımı yasaklanmıştır. Hükümet, dini reformlarda yaparak dini devlet işlerinden ayırmış böylelikle ülkedeki eğitim sistemi batılı eğitim düşüncesine dönüştürülmüştür. Kılık kıyafet inkılabına müteakip kadınlar çarşıdan çıkmış ve mevcut göstergelere göre neticede seçme hakkına sahip olacak hale gelmiş; çeşitlilik lağvedilmiş ayrıca medeni, cezai, ticari alanda Batı kanunları Türk ulusunun gereksinimlerine uygun hale getirilerek kabul edilmiş ve Latin alfabesi eski Arap harflerinin yerini almıştır. Bütün bu sayılanlar yavaş bir gelişim sürecinde değil, cumhuriyetin kurulmasının üzerinden geçen birkaç yıl zarfında yapılmıştır. Neredeyse bir gece içerisinde, ölmüş ve çürümüş haldeki eski dallar – içindeki özün sağlıklı bir yapıya sahip olup, yeni ve sıhhatli bir büyümeye imkân verdiği – ağacın gövdesinden birer birer kesilmiştir. Bu şaşkırtıcı inkılap hareketi, 1776'da aynı biçimde bizim ülkemize de ilham vermiş olan, coşkulu ve güçlü bir millî ruha bağlı olmasına rağmen büyük oranda bir tek kişinin, bu topraklar üzerinden yabancı işgalcileri söküp attıktan sonra, “Avrupa'nın hasta adamını” tedavi etmeye ve onu her zaman için sağlam ve güçlü kılmaya girişmiş olan, ülkenin kurucusu olan Mustafa Kemal'in eseri idi.”³⁴

³¹ Ryan Gingeras, *Ebedi Şafak Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Mitra Yay., İstanbul 2024, s. 112.

³² Tan Gazetesi, 1 Mayıs 1935, s. 1.

³³ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1937, s. 1.

³⁴ Joseph C. Crew, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları*, Multilingual Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 16.

Joseph C. Crew'den sonra, Türkiye'ye büyükelçi olarak atanan General Sherrill ise 17 Aralık 1934 günü New York'ta Türkiye Büyükelçisi Mehmet Münir (Ertegun) onuruna verilen bir resepsiyon hazırlamıştır. Bu resepsiyonla ilgili olarak Büyükelçi Münir imzalı yazı ile Ankara'ya iletilen bilgi notunda Büyükelçi bazı noktalara değinmiştir. General Sherrill tarafından verilen ziyafetten kısaca bahsetmiştir. Münir, ABD Başkanı'nın annesinin de resepsiyona katıldığını ve yaptığı konuşmada Gazi Paşa'nın dehasından söz ettiğini ve SSCB Dışişleri Bakanı'nın bir sorusu üzerine "*Avrupa'nın en büyük adamının Türkiye'de oturduğunu*" söylemiştir³⁵.

1935 Haziran ayında General Sherrill, Paris'te Amerikalılar ve İngilizler için düzenlenen bir konferansta "Atatürk" konulu ve olumlu tepkilerin alındığı bir konuşma yapmıştır. Onun bu faaliyetiyle ilgili Türkiye'nin Paris Büyükelçisi tarafından Ankara'ya gönderilen bilgi notunda öne çıkan konular ise; Amerikalı ve İngiliz öğrenci ve sanatçıların katılımı ile gerçekleşen konferansa Büyükelçi'nin başkanlık ettiği ve Sherrill tarafından 'Atatürk' hakkında verilen konferansın çok beğenildiği ve alkışlandığını belirtmiştir. Ayrıca bu konferansta İsmet İnönü'nün Lozan'daki başarısına değinilmiş ve Lozan Anlaşması tetkik edilmiştir. Daha sonra da Gazi Paşa'nın dışişlerindeki başarıları övgü konusu olmuştur. Ayrıca bu toplantıda Ankara'nın başkent oluşu, Hilafetin kaldırılması ve ekonomide alınan tedbirler bağlamında sorulan sorulara bilimsel ve detaylı cevaplar verilmiştir³⁶.

O'nun kişiliğini ifade eden üçüncü başlık da aidiyet ve asalettir. Mustafa Kemal'in insanın özvarlığına saygı duyulan aynı zamanda insan doğasına da uygun yaşam biçimi "Cumhuriyet'i benimsemesidir. Mustafa Kemal'in sahip olduğu yüksek ruhu ve asaleti gösterirken sahip olabileceği otoriter ya da çağdaşlarının ortaya koyduğu barbator³⁷ yönetim anlayışını reddetmesi Mustafa Kemal'in onurlu yaşamı tercih etmesi bakımından önemlidir. Bu yüzden Mustafa Kemal'in aidiyet hissettiği "cumhuriyet" rejimi kendi zamanını ve kendini çok daha öteye taşıyabilen bir ruhun eseri olmuştur. 1936 senesinde Ankarapalası'daki Himayei Etfalin balosunda Mustafa Kemal Atatürk "*Medeniyet demek afiv ve müsamaha demektir. İptidai kavimler ki kan davası güderler. Afve, müsamahaya dayanmayan medeniyet ceberuta dayanan medeniyettir ki; çöker. O, medeniyet değildir. Şiarımız iyi, güzel ve doğrudur. İyi ve güzelsiz doğru olamaz. Güzel olmayan bir şey, iyi ve doğru olamaz. Daima, her zaman her yerde iyi, güzel ve doğru, beraber!.. Her yerde ve her zaman afiv. Afiv ve müsamaha... Ancak ve ancak milli davalarda, milli kalkınmada netayici kütleye müessir olan işlerimizde müsamahanın yeri yoktur. Şahsi kinleri, şahsi husumetleri körükleyen ve güdenler ancak ve ancak iptidai kavimlerdir*"³⁸ diyerek cumhuriyet mevhumunu modern zamanların yönetim anlayışı içinde değerlendirmek mümkün olduğunu belirtmiştir. Keza bu durumu Atatürk'ün, Fransa Cumhurbaşkanı'ndan mektup aldığı zaman "*Payitahtın yabancuların elinde kaldığı müddetçe Ankara'daki Büyük Millet Meclisi ülkenin mukadderatını idare edecektir. Türk ulusu sükunetini muhafaza etmekle beraber isteklerinden ve ulusal hakimiyetinden vazgeçmemeye karar vermiştir*"³⁹ cevabındaki kararlılığında da görmek mümkündür.

Kemal Karpat'ın bu konudaki değerlendirmesinde öne çıkan ana unsur ise; Millî Mücadele'nin halkın gösterdiği bir irade olduğu ve Cumhuriyet'e kimlik kazandıran derin bir siyasî olay olduğudur. Karpat'a göre Osmanlı bu halkın köklerini ifade ederken Cumhuriyet de

³⁵ Hikmet Özdemir, *General Charles H. Sherrill Atatürk'ün Biyografisini Nasıl Yazdı?*, TBMM Kütüphanesi, Ankara 2009, s. 4.

³⁶ Özdemir, *General Charles*, s. 4-5.

³⁷ Despot, mutlakiyetçi. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009, s.513-515.

³⁸ Akşam Gazetesi, 20 Kasım 1938, s. 4.

³⁹ Ulus Gazetesi, 8 Mart 1935, s. 4.

gövdesiydi⁴⁰. İşte burada Mustafa Kemal'in sahip olduğu ya da sahip olmak istemediği tüm otorite, halkın bizzat kendisinde toplanıyor. Mustafa Kemal'in bütünüyle anlam yüklediği "Cumhuriyet rejimi" bizzat halkın kendini ifade etme biçimi ve varlığına değer kazandırma yolu olarak yerini almıştı. Bu rejimde yöneten ve yönetilen arasında kurulan bağ, yönetilenin yönetimi halka bırakma ve halka ithaf etmesi en asil yönetim biçimi olarak karşılık bulmuştu. Öyle ki Mustafa Kemal'in, Türk toplumunu; Avrupa'daki despot yönetimlerin yaptığı gibi dini değerler ve kültürel sembollerle yönetmek istemediğini belirten Feroz Ahmad, ileriye doğru süreklilik sağlayarak kendi ideolojisini ve kendini var etmede bütün alternatiflerin üstünde bir ideoloji gerçekleştirdiğini söylemişti. Bunun için var olan bir ideolojiyi benimsemek yerine, şartların olgunlaşmasından sonra Türk toplumunun geldiği noktaya/duruma göre sui-generis⁴¹ ideolojisini oluşturmuştur. Modern dünyanın bu süreçte kabul ettiği bütün kurumları, reel ve akılcı bir yol izlendiğini göstermesi bakımında önemlidir. Özellikle her kurum ve kuruluşta özgür düşüncenin benimsenmesi zamanla uygulamaya geçecek yenilikçi düşüncenin uygulanmasındaki önemli unsurlardan biriydi⁴². 13 Haziran 1937 tarihli Son Posta Gazetesi'nin haberine göre Mustafa Kemal'in çiftliklerini, binalarını ve fabrikalarını millete hediye etmesi de yine Mustafa Kemal'in bu ileriye dönük hareketin bir emaresi olarak yorumlanabilir⁴³. Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti'nin ziraat politikasında ve ziraî gelişmesinde modernist bir adım atılmış

Mustafa Kemal'in cumhuriyet sistemini bizzat benimsediği ve gerçekten yeni devleti "Cumhuriyet" olarak bizzat kurmak istediğini belirtmiştir. Hasan Rıza Soyak anılarında bunu kurulacak devletin esasları ile notlarını temize çekerken Lozan'da yapılan Barış Antlaşması ile Cumhuriyet'in ilan edildiği süreç içerisinde Viyana'da çıkan Neu Freu Presse Gazetesi muhabirine verdiği beyanını aktarmıştır. Beyanatta Mustafa Kemal Paşa: "*Yeni Türkiye Devleti'nin Teşkilatı Esasiye Kanununun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra kudreti, teşri selahiyeti milletin tek hakiki temsilcisi olan B. M. M.'de tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki maddeyi bir kelime ile hülasa etmek kabildir. CUMHURİYET"*"⁴⁴, demiştir.

Aslında Cumhuriyet rejimi ile din devleti görüşüne karşı "ulus devleti" görüşünün zaferi olarak çağdaşlaşma yolundaki en büyük ve en etkili adım atılmış oluyordu. Geçmişte Tanzimat ve Meşruiyet ile gelen yeniliklerden en büyük fark da geleneksel İslam kökenli bir imparatorluk yerine ulus egemenliğinin gerçeğe dönüşmeye başladığı ve devrimsel silsilenin vuku bulduğu bir dönüş olarak okunabilir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın cumhuriyetin temellerini sarsacak

⁴⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 50.

⁴¹ Kendine özgü, başka hiçbir şey ve hiçbir kişi gibi olmayan. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/sui-generis>

⁴² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 84.

⁴³ Son Posta, 13 Haziran 1937, s. 1.

⁴⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Cilt: I, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 1973, s. 183. Ayrıca bu süreç içinde Mustafa Kemal, hazırladığı notları Hasan Rıza Soyak'a vermişti ki bu notlar 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tadil mahiyetinde idi. Öncelikle 1. Maddeye "Türkiye Devleti'nin Hükümet şekli Cumhuriyettir" cümlesini ilave etmiş ve aşağıdaki maddeleri sıralamıştı:

-Türkiye Devleti B. M. M. tarafından idare olunur. Meclis, Hükümetin ayrıldığı idare şubelerini İcra vekilleri vasıtasıyla idare eder.

- Türkiye Cumhurreisi B. M. M. Umumi heyeti tarafından ve kendi azası arasından bir seçim devresi için intihap olunur. Riyaset vazifesi, yeni Cumhurreisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir.

- Türkiye Cumhurreisi Devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve vekillere reislik eder.

- Başvekil, Cumhurreisi tarafından ve Meclisin azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından ve yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra hepsi birden Cumhurreisi tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis içtima halinde değilse tasvip keyfiyeti Meclisin İçtimaina talik olunur. Hasan Rıza Soyak ayrıca bu notların arasında ayrıca dil ve din ile ilgili bir kayıt olduğuna dair bir kayıt bulunmadığını belirtir. Daha fazla bilgi için bk. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, s. 182-183.

cüretkâr tavırlarına nazaran “Cumhuriyet Gazetesi”ne yazılan açık mektuba cevaben Mustafa Kemal Paşa’nın “*Ben Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Umumi Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu’ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin mev’ûdudur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz*”⁴⁵ cevabı ile cumhuriyete ve Türkiye Cumhuriyeti’nin köklerine sadakatini göstermiştir.

Niyazi Berkes, Türk toplumunun yeniden oluşumunda, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırma amacıyla toplandığını söyler ki bunun için gerçekleştirilen batılılaşmanın, istenç olmaktan çıkarak bir başlangıç noktasına doğru evrildiğine dikkat çekmiştir. Nitekim bununla ilgili olarak Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine oturtmayı iki kısımda belirtmektedir. İlk olarak gelenekçilik tutumunu yok etme amacını güderken ikinci olarak da onların yerine bu seviyeye uygun kaidelerin, toplumun yeni jenerasyonunu örgütsel açıdan bu seviyenin gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağdaşlık arasındaki geçiş köprüsünü kurmak olduğunu deklare etmiştir⁴⁶.

Erik Jan Zürcher, Atatürk ile ilgili değerlendirmesinde onun tek adamlığından ziyade toplumunun modern dünyaya geçme de en önemli kişi olduğunu vurgularken aynı zamanda konjonktür bağlamında daha iyi bir şahsiyetin olmamasını da dile getirmiştir. Çünkü Atatürk’ün şahsiyeti; gerçekçiliği, taktik ustalığı ve acımasızlığını (gerçekçiliğini) birleştirir, der⁴⁷.

23 Kânunusani 1938 tarihinde çıkan Anadolu Gazetesi’nde Mustafa Kemal’in İzmit’i ziyareti sırasında halkın gösterdiği büyük sevince karşılık olarak “*Bana karşı göstermiş olduğunuz bağlılığa teşekkür ederim. Benim de size karşı aynı şekilde bağlı olduğumu bilirsiniz. Sizlere esenlikler dilerim*”⁴⁸ dediğinde aslında Mustafa Kemal’in yola çıkarken, Türk milleti Mustafa Kemal Atatürk’e nasıl güvendiye, Mustafa Kemal’in de Türk milletine olan inancını bu cümle ile görmek mümkündür.

SONUÇ

İlk başta ortaya koyduğumuz gibi dehadaki perfectionism⁴⁹, reformizimdeki samimiyeti ve asaletteki cumhuriyeti, Gazi Paşa’yı bir araya getiren üç önemli unsur olarak değerlendirebiliriz. Mustafa Kemal Atatürk’ün “var etme çabası” bir milletin bir bütün içerisinde var olma amacı içindeki en büyük güç ve iradeyi kendi üzerinden bir millete tekrar vermesi ve o milleti yüceltmesidir, kimlik kazandırmasıdır. “Tabula Rasa”⁵⁰ olarak bir misyon yüklenen “kara parçası” değerler bütününde sınırları belirli alan dahilinde yoktan bir kimlik oluşturma gayreti taşımaktadır. Bu doğrultuda bütün irade, kimliğini de yukarıdan aşağıya ulusal bir yaratım esasına dayandırmaktadır. Türk milletinin var olma sürecini anlamaya çalışırken Mustafa Kemal Atatürk’ün bir kültür/yaşam biçimi kurgusunu bilimlerin analitik olarak ayrıştığı jakoben bakış açısının artık önem kaybettiği dönemden, istençli ve bilinçli bir inkılap hareketine dönüştüğü bir süreç içinde değerlendirmek gerekir. Bunun için Mustafa Kemal’in yeni dönemin dinamiklerinde oluşan lider kimliğini, kurmaya çalıştığı “reformist state” üzerinden çok “reformist humanite” üzerinden okumak gerekir.

⁴⁵ Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1930, s. 1.

⁴⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 521-522.

⁴⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 268-269.

⁴⁸ Anadolu Gazetesi, 23 Kânunusani 1938, s.1.

⁴⁹ Mükemmeliyetçilik. Bk. <https://logos.bilkent.edu.tr/index.php/perfectionism/>
https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%B6k/ingilizce/perfectionism#google_vignette

⁵⁰“Boş levha” anlamına gelmektedir. John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Vol. I, Clarendon Press, Oxford 1894, s. 109.

On sekizinci yüzyıl sonundan başlayarak, on dokuzuncu yüzyılın genel yapısı içerisinde “Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi’nin” getirdiği günlük hayattaki yenilikler, değişen dünya konjonktüründe önemli bir dönemeç oluşturmuş ve bu yeni yapıyı iyi okuyan, analiz eden Mustafa Kemal’in başından geçenler ile aklından geçenleri bir sentez içerisinde ileriye dönük rasyonel bir bakış ile gerçekleştirdiği görülmektedir. Kuşkusuz bunu gerçekleştirmede modernist bir ideoloji benimsemesi ve bunun ilelebet devamlılığı olacağını öngörmesi de son derece mühimdir.

Martin Heidegger “Bir nehri geçmek isteyen kişinin iki kıyıyı birleştirmek için köprü yapması gerekir” der. İşte burada Mustafa Kemal’i eşsiz bir lider konumuna yükselten özelliği Osmanlı ve Cumhuriyet arasında yarattığı düşünsel köprü ile çağdışı kalmış Türk milletini çok kısa sürede yeni sisteme entegre etmeyi başarmış bir lider olarak onun çağlar arası köprü kurmasıdır. Mustafa Kemal’in bu istenci değerler silsilesinden oluşan bir yaşam biçiminden ziyade çağının çok ötesine gitmek isteyen bir istencin var olma şekli idi.

Son tahlilde Mustafa Kemal Paşayı, kurucu lider Atatürk yapan temel özellikleri onun yakın çevresinin ve onu kişiliğini yakından tanıma fırsatı bulan kişilerin eser ve anılarından hareketle ifade etmek gerekirse; mükemmeliyetçi, reformist, modernist, değişim ve dönüşümü başlatan, dünyanın örnek aldığı ve gösterdiği, cumhuriyet rejimini özümsemiş ve kurmuş, ulus devlet inşasında başarılı olmuş, laik ve ilerici bir devletin temellerini atmış bir kişilik olarak ifade etmek mümkündür. Ancak çalışma ile ulaşılan asıl sonuç ise Mustafa Kemal Atatürk’ü bütün bu özelliklere ulaştıran güç ya da istenç onun milliyetçi bir yapıya sahip olmasından geliyordu. Atatürk, milletin ve devletin bekası için en mükemmel sistemi, en çağdaş anlayışı ve toplumu hedeflemiş ve başarmıştır. Özünden çok sevdiği milleti için ilelebet baki kalacak bir devlet şeklini miras bırakması ona “Türk Devlet Geleneğinde” ve Türk tarihinde çok özel ve eşsiz bir konum kazandırmıştır. Cumhuriyet rejimini kurması ile taht kavgalarına son vermiş ve devletin bekasını teminat altına almıştır. Bu çalışmaya sığmayacak kadar önemli bir kişiliğe sahip kurucu lider Atatürk’ü bu çalışmada inceleyerek onun üstün özelliklerine anılar üzerinden dikkat çekmek ve fark edilmeyen taraflarını aydınlatmak amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınları, İstanbul 1995.

Alikılıç, İnanç, “Pozitivizm ve Postpozitivizm”, *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, 2021, ss. 39-62.

Anadolu Gazetesi, 23 Kânunusani 1938.

Atay, Falih Rıfkı, *Mutaafa Kemal’in Mütareke Defteri*, Sel Yayıncılık, İstanbul 1955.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

Bilsel, Mehmet Cemil, *Lozan Cilt I*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023.

Brockett, Gavin D., *Ne Mutlu Türk’üm Diyene Türk Müslüman Kimliğinin Müzakeresi*, Çev. Özgür Balkılıç, Fol Yay., Ankara 2022.

Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2018.

Crew, Joseph C., *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisi'nin Anıları Yeni Türkiye*, Multilingual Yayınları, İstanbul 1999.

Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1937.

Demirel, Taner, *Türk Siyasetini Anlamak Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme*, Liberte Yayınları, İstanbul 2020.

Fındık, Bengücan, *Tek Parti Döneminde Kemalist Milliyetçiliğin Karşısında Türkçü Turancı Milliyetçilik*, Nobel Bilimsel Yay., Ankara 2022.

Gingeras, Ryan, *Ebedi Şafak Atatürk Dönemi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Mitra Yay., İstanbul 2024.

Gingeras, Ryan, *İmparatorluk Varisi Mustafa Kemal Atatürk*, Çev. Dâra Elhüseyni, Fol Kitap, Ankara 2023.

Güler, Ali, *Atatürk ve Milliyetçilik*, Halk Kitabevi, İstanbul 2020.

Hobsbawm, Eric J., *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İnan, Afet, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

Kinross, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.

Lewis, Bernard (1993), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Prof. Dr. Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding, Vol. I (Book. I - II), Vol. II (Book. III - IV)*, Ed. Alexander Campbell Fraser, Oxford: Clarendon Press, 1894.

Mardin, Şerif, *Bütün Eserleri 9: Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009.

Özdemir, Hikmet, *General Charles H. Sherrill Atatürk'ün Biyografisini Nasıl Yazdı?*, TBMM Kütüphanesi, Ankara 2009.

Reinkowski, Maurus, *Türkiye Tarihi Atatürk'ten Bugüne*, Çev. Hamide Koyukan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2024.

Sherrill, Charles H., *Gazi Mustafa Kemal*, Çev., Alp Ilgaz, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1974.

Sherrill, Charles H., *Selanik'ten Gelibolu'ya*, Çev. A. Basad Kocaoğlu, İlgi Yayınevi, İstanbul 2020.

Sherrill, Charles H., *Üç Adam: Kemal Atatürk, Roosevelt, Mussolini*, Çev. Cemal Bükerman, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.

Son Posta, 13 Haziran 1937.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar, Cilt-I*, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Binbirdirek Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul 1973.

Tan Gazetesi, 1 Mayıs 1935.

Tanör, Bülent, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

Tezer, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972.

Toprak, Zafer, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

Zürcker, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/saltanatin-kaldirilmesi/?pdf=3389>

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf

<https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=83&ayet=26>

Plutark Yaşamlar II Themistokles ve Camillus Perikles ve Fabius Alkibiades ve Coriolanus, Çev. Meriç Mete, İdea Yayınları, İstanbul 2015.

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/sui-generis>

<https://logos.bilkent.edu.tr/index.php/perfectionism/>

https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/perfectionism#google_vignette

Milliyet Gazetesi, 10 Eylül 1930.

Ulus Gazetesi, 8 Mart 1935.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Eylül 1937.

Akşam Gazetesi, 20 Kasım 1938.

Ulus Gazetesi, 23 Kasım 1938.

Akşam Gazetesi, 10 Kasım 1945.

Yeni İstanbul Gazetesi, 10 Kasım 1950.